

LA LITERATURA CONCENTRACIONÀRIA: JOAQUIM AMAT-PINIELLA

DAVID SERRANO I BLANQUER

PRESENTACIÓ

Si fem una mica d'història, la tesi doctoral que es presenta és el resultat de les possibilitats que ofereixen els materials localitzats a casa del fill de Joaquim Amat-Piniella el 1996. És a partir de l'organització d'aquest arxiu personal que és possible fer una primera aportació en forma de treball de recerca el 1997 i, a partir de les consideracions que els membres del tribunal hi fan, plantejar els eixos de la futura investigació.

Així, els objectius s'encaminen en una triple línia.

En primer lloc, l'edició crítica de la novel·la, entesa com els diferents estadis d'elaboració, que permeten oferir una visió força detallada i precisa tant dels processos de construcció com de les possibilitats d'interpretació i les seves intencions. L'edició crítica es modifica, perfecciona i corregeix seguint les pautes proposades, amb una sola excepció, quan la impossibilitat tècnica del programa informàtic que s'ha hagut de confegir *ex professo* per a *KL Reich*¹ no ho permet.

En segon lloc, l'anàlisi de *KL Reich* des d'una doble perspectiva complementària: la historioliterària i la narratològica. La primera permet posar sobre la taula les claus referencials i de ficció de totes i cada una de les seixanta-dues seqüències en què es construeix la novel·la. Aquesta recerca permet bastir el discurs narratològic en el marc dels matisos tècnics i terminològics que inclouen els conceptes de testimoniatge, objectivisme o ficció. Conceptes que, en bona part de la literatura concentracionària, apareixen clarament simplificats i plens de connotacions valoratives i pejoratives, depenent de la solució adoptada. En aquest sentit, l'anàlisi de la perspectiva i del temps corrobora la voluntat d'Amat de construir un model determinat de novel·la amb independència de les etiquetes que pugui rebre, i dóna a cada circumstància la solució que, ja sigui intuïtivament o conscientment, creu que és la més adient, encara que sigui vacil·lant. Sempre tenint present que, usi la tècnica que usi, ja sigui la més aparentment objectivista o la més clàssica, aquesta està supeditada a un discurs moral determinat, segons el qual construeix la circularitat estructural d'a-

1. Joaquim AMAT-PINIELLA (1963), *KL Reich*, Barcelona, Club Editor. Traducció castellana, amb el mateix títol, Seix Barral, 1963. Edició del text íntegre, Edicions 62 (2001).

questa novel·la de formació. També el disseny i la voluntat de síntesi amb què construeix els personatges van en aquesta mateixa línia.

En tercer lloc, conscient que l'obra resultant s'insereix dintre un context europeu de construcció de la memòria de l'horror dels *Lager* (camps de concentració), es veu la necessitat de centrar l'obra d'Amat dins d'una perspectiva més àmplia. Aquest marc introductor es desglossa en dos llargs epígrafs, «Qüestions terminològiques» i «Aproximació tipològica textual». El primer, més reflexiu, neix de la necessitat de posar sobre la taula la importància dels mots emprats a l'hora d'etiquetar un conjunt tan bast d'aportacions, la qual cosa obliga, en certa manera, a precisar, matisar i defugir etiquetes massa parcials, fet encara per discutir a casa nostra. El segon epígraf, «Aproximació tipològica textual», de marcat caràcter descriptiu, bo i tenint present la discutibilitat d'algunes solucions adoptades, pretén inicialment distingir i mostrar les justificacions i les particularitats dels diferents gèneres i tipologies textuales que tracten el tema dels *Lager*. Aquesta distinció permet, en cada cas, una doble intenció inherent: d'una banda, recollir per primera vegada la pràctica totalitat de les aportacions catalanes i espanyoles a la temàtica concentracionària, bona part inèdites o desconegudes; i de l'altra, situar els clàssics, i altres no tan clàssics, que el cànon europeu ha considerat en cada cas. La tria, com tota tria, és discutible, com, per exemple, la poca referència a les aportacions de Hannah Arendt enfront les àmplies consideracions sobre Celan, Levi o Semprún, o determinades reiteracions; com també la impossibilitat de recollir tota aportació nova que sorgeix o que s'ha publicat. En general, les diferents i diverses solucions adoptades, no sempre harmonioses —en són conscient—, responen a la voluntat de situar els planteigs, els debats i les solucions en què la figura d'Amat presenta alguna aportació significativa. Aportacions, vacil·lants a vegades, que van des del planteig filosòfic, existencial, testimonial, narratològic, sociològic, antropològic o historiogràfic, per exemple. Totes elles, d'aquí un nou aspecte que posa de relleu la importància de l'edició crítica —objectiu central, no ho oblidem—, aportacions que he tingut cura de situar ja no només el 1963, data de la fixació del text base, sinó entre 1945 i 1946, dates d'elaboració del mecanoscrit inicial (a partir d'ara *mc1*) i del mecanoscrit corregit per ell mateix (a partir d'ara *mc2*) i les «Nota de l'autor», en què ja es mostren en essència i explícitament un seguit de consideracions i solucions que situen l'obra d'Amat clarament a l'avantguarda dels debats europeus que s'inicien al mateix temps que les seves dues primeres fases de redacció. En aquest sentit, el bagatge cultural i literari d'Amat —una barreja de tradició francesa i nord-americana—, propi dels anys trenta i no dels anys seixanta, i una gran intuïció sobre la singularitat excepcional del fenomen que ha viscut en primera línia com a protagonista són els responsables, segons el meu parer, d'aquesta aportació singular. Una aportació que terminològicament se situa ben en paral·lel a les reflexions existencials i morals de la zona grisa de Primo Levi, a les sociològiques de Robert Antelme sobre la condició humana, a les justificacions testimonials de Jorge Semprún, al to, en determinats moments i personatges, de Paul

Steinberg, al tema del remordiment moral ben proper de Roman Frister, a la construcció en determinades metàfores basades en la tradició bíblica paral·leles a les quals recorre Paul Celan, o, en l'àmbit estatal, al tractament dels conflictes ideològics i polítics immanents al camp de Mariano Constante o Francesc Batiste. Una varietat aportacional tan diversa només és possible entendre-la des de la voluntat d'Amat, com la d'Antelme, de fer una sola aportació en prosa, una mena de novel·la total, sobre l'experiència concentracionària; una obra on es recollissin tots els temes, pretextos i motius d'una experiència individual, però col·lectiva, catalana i espanyola, però també universalitzadora, sobre la qual s'és conscient de la seva excepcionalitat.

Des del punt de vista metodològic, la part més rellevant de la recerca, rellevant i imprescindible, es basa en el treball amb documents originals, ja siguin manuscrits o mecanoscrits, que s'han estudiat seguint una metodologia quantitativa exhaustiva en relació amb: les fases de redacció de la novel·la, la correspondència, els textos de conferències, articles, ressenyes, documentació editorial, etc. Pendants d'estudi per a altres recerques queden els mecanoscrits de les obres inèdites i l'anàlisi detallada de les editades, objectius que han quedat conscientment supeditats a la reconstrucció d'un itinerari vital i literari en fase d'ampliació, com pendent queda també l'acarament de les edicions catalana i castellana de 1963, amb no poques variants.

Per complementar la presència de documents originals ha calgut, seguint estrictament la metodologia qualitativa, recórrer a les fonts orals, malgrat la problemàtica que aquestes comporten per la dificultat d'establir la fidelitat del seu testimoniatge. Les fonts orals han estat rellevants (mitjançant el seu contrast, perquè gairebé mai no s'ha recorregut només a una) per reconstruir l'itinerari biogràfic d'Amat-Piniella i també per reconstruir i confrontar la seqüenciació de la novel·la des del punt de vista historiogràfic: posant al descobert dates, llocs, espais, persones, situacions, converses, decisions, intrigues, actuacions, reflexions, etc.

De la combinació, selecció i elecció entre aquest ampli ventall de materials és d'on sorgeix i s'elabora l'anàlisi de la novel·la i de l'edició crítica, en què tan important és el contrast de dades com l'anàlisi tècnica o el coneixement de determinades claus d'interpretació establertes a partir de la recerca de coherència que poden oferir dades menys objectivables, més de caire sociològic i humanístic.

Quant a l'elaboració de les dues primeres parts introductòries i contextualitzadores, s'ha recorregut a documentació bibliogràfica de procedència diversa. Val a dir que he prioritzat la seva descripció en dues línies: en primer lloc, atenent en major grau a aquelles que poguessin posar-se en relació amb l'obra amatiana i, en segon lloc, participant en el debat sobre els clàssics que ha establert el cànon de la *Shoah*, que no sempre s'adiu al tipus d'obres concentracionàries properes a Amat: la d'aquells que formen part de l'exili estatal i/o participen en la resistència davant les ocupacions nazis; en paral·lel, per tant, a la persecució del poble jueu, amb tots els

trets que els agermanen, que són molts, i també amb aquells que els diferencien, per mentalitat, per oportunitat, per planteig existencial, etc. Això fa que la bibliografia sigui, sobretot, francesa i italiana, i catalana i espanyola, i, en menor grau, anglesa, que també hi és present. Un dels majors problemes ha estat la dificultat d'accés a bibliografia exclusivament en llengua alemanya, només possible en traduccions o, comptades vegades, en llengua original i gràcies a intermediaris. És un punt que cal tenir en compte. Per exemple, en aquests moments compto amb una vintena de folis de bibliografia exclusiva sobre Mauthausen feta, sobretot, a Àustria i que estudia en paral·lel el mateix univers que el descrit en la novel·la amatiàna.

L'intent de combinació i integració de les metodologies quantitatives i qualitatives no treu el fet que determinats planteigs o reflexions quedin, a voltes, excessivament compartimentats o, fins i tot, utilitzats més d'una vegada. Malgrat això, i precisament amb la voluntat de superar aquesta limitació, es plantegen unes propostes finals de recuperació i concentració dels eixos descriptius i analítics de la recerca en el seu conjunt, d'aquí que el títol de l'epígraf sigui «A manera de...», perquè sóc conscient que resulten poc convencionals i extenses en determinats aspectes. En una línia semblant, cal llegir l'epígraf de la «Recapitulació del bloc temàtic i discursiu».

Comentats els objectius i els aspectes metodològics que volia destacar, m'agradaria incidir ara en alguns dels aspectes presents en el contingut.

En primer lloc, m'agradaria destacar que s'agrupa per primera vegada tota la bibliohemerografia relacionada amb l'obra de Joaquim Amat-Piniella, que en bona part és la base per confegir una idea sobre les claus de recepció de les seves novel·les, la qual cosa permet analitzar els aspectes que se'n destaquen i valoren al llarg dels anys cinquanta i seixanta.

En segon lloc, es recull per primera vegada, també, tota la bibliografia, publicada o no, que fa referència a l'experiència concentracionària dels republicans catalans i espanyols a Mauthausen, però també a Dachau, Buchenwald, Sachsenhausen, Ravensbrück, Neuengamme i Auschwitz, amb la constatació que, en bona part, es deu a una voluntat de testimoniar abans de morir. De l'anàlisi d'aquest volum considerable d'aportacions neix la constatació de la singularitat de la proposta de Joaquim Amat, que esdevé l'única novel·la escrita sobre l'univers concentracionari per un republicà (si n'exceptuem determinades aportacions de Semprún), i una de les poques dintre els gèneres clàssics literaris amb una aportació poètica destacable.

En tercer lloc, es tracta de la primera novel·la escrita per Joaquim Amat, la penúltima en l'ordre de publicació, però no per això sembla que deixi de tenir ben definides les seves intencions, prèvies a la seva escriptura. I això ho fa conscient que el que sembla que es deriva del pacte de l'alliberament, «testimoniar la veritat», sembla que implica altres solucions. Un pacte que opta majoritàriament pel relat objectivista enfront el menyspreu per la ficcionalització, que es considera banalització i un insult a la memòria dels deportats.

La paradoxa resulta del fet que, mentre que els companys de deportació sempre han llegit la novel·la com un relat estrictament autobiogràfic, com la primera crítica periodística, perquè hi saben reconèixer llocs i persones, de l'anàlisi historioliterària i narratològica ulterior només podem arribar a la conclusió que la voluntat de ficcionalització de la realitat és el resultat d'una reflexió prèvia de força calat i que abasta tots els àmbits de l'obra: perspectiva, temps, estructura, espais, personatges i seqüències, subjectes a un procés clar de manipulació, depuració, reestructuració, reordenació, reelaboració i recreació que sempre té en la capacitat de síntesi i la voluntat essencialitzadora el seu fonament, més encara en la mesura que avancen les fases de redacció, que s'allarguen fins als disset anys que van de la redacció inicial a la publicació del text base. En qualsevol cas, la novel·la sembla que permet dues lectures: una de més superficial, més acostada al testimoniatge, i una altra més interpretativa, lligada al gènere i a les intencions que amaga, ja siguin polítiques, socials o morals.

La fragmentaritat pròpia del relat estrictament objectivista aquí és utilitzada només com a punt de partida per tal d'intentar analitzar, de manera global, les particularitats i els matisos d'un univers concentracionari també genèric. Aquest fet incideix en la reflexió sobre els límits de la condició humana en una situació límit i excepcional, la qual cosa el situa en l'àmbit de la literatura comparada, en el camp de les preocupacions i propostes pròpies de la literatura del segle XIX i inici del segle XX. Per tant, tot i les tècniques de base objectivista de què fa ús la novel·la d'Amat, aquestes no són sinó un recurs, a voltes lògic atesa la base referencial, a voltes útil des del punt de vista de la rendibilitat literària, força superficial, en qualsevol cas, per tal de fer un pas endavant. El pas que el testimoniatge estrictament objectivista no permet, la voluntat de trobar respostes, morals, sobretot, però també racionals, en tots els camps, a totes i cada una de les situacions i contextos que ha sintetitzat al llarg de les seixanta-dues seqüències, cap de les quals no queda amb solució oberta, d'aquí la substitució del pacte referencial pel pacte novel·lesc, malgrat els punts de contacte que tinguin amb tota obra de base realista.

Cal destacar, per tant, la precisió amb què Amat explota les possibilitats que li ofereix la fase externa de la *inventio*: seleccionant els materials, referencials o estrictament literaris, no segons la seva cronologia referencial o la caracterització personal dels records, sinó segons el gènere que ha decidit utilitzar, en l'elecció del qual ha esmerçat teòricament el major nombre de fases de redacció en la «Nota...».

És tenint en compte, per tant, aquesta feina de recuperació, selecció i recreació prèvia, que Amat construeix l'esquelet estructural de la novel·la, un esquelet en què s'evidencia clarament que el temps referencial que el basteix no ha estat manipulat segons el record o el testimoniatge, sinó segons el tipus de novel·la d'aprenentatge que ha decidit escriure, la qual cosa obliga a una selecció, reordenació i reconstrucció encaminades a presentar una estructura gradual i circular de formació. La simultaneïtat, fragmentaritat i estructures paral·lelístiques amb què confegeix els eixos

pretextuals, a més de tenir present la voluntat d'incidir en la versemblança objectivista, li permeten centrar-se només en aquells aspectes que evidencien la progressió física i moral de personatges i espais, d'aquí els usos de les anacronies, perfectament seleccionades i lluny de les el·lipsis pròpies del testimoniatge estricte. Malgrat l'ús objectivista de seguir la cronologia natural, l'única versemblantment possible dintre el camp (malgrat algunes llicències), de la seva anàlisi es deriva una reconstrucció interessada, que reordena situacions viscudes en un determinat ordre cronològic en un altre, el temps de la història, previ, però en aquest cas de major transcendència quant al procés que el temps del *récit*, que li permet fer efectiva la gradació que s'ha comentat anteriorment.

Com a complement a les possibilitats ofertes per aquesta construcció estructural temporal escollida, l'elaboració de l'aspecte-focalització es demostra que incideix també en la voluntat de l'autor de poder-se moure per fora i per dins dels seus personatges i, com a narració ulterior amb un narrador extern omniscient, no un narrador testimonial, poder reordenar coneixements i presentar-los segons els postulats que es pretenen oferir. El desdoblament de la focalització, molt pautat i precís, no pretén altra cosa que aprofundir en la voluntat globalitzadora de l'anàlisi per la via essencialitzadora i abasta tant les qüestions més banals i quotidianes com les reflexions més profundes, en una gradació que té en compte les necessitats del text i no pas la seva aparició referencial. La veu resultant, així, entrellaça els mons interiors i exteriors, i sense solució de continuïtat ni marques aparents comenta, suggereix, valora, justifica, pensa, imagina, es pregunta o redimensiona l'experiència, de tal manera que acaba d'encaminar el discurs que ha anat construint progressivament, i que pretén, sobretot, descobrir el nou Home amb majúscules a través del no-home que crea el *Lager*.

I encara, el tercer eix, el de la construcció dels personatges. Amat demostra habilitat per destriar, entre l'ampli ventall de casos coneguts de primera o segona font, un conjunt d'una quinzena de personatges que responen a la voluntat d'oferir tots els matisos i graus de posicionament moral davant d'una situació que incideix en els límits de la condició humana. Tots ells, amb referents reals més o menys explícits, construïts des de la síntesi narratològica i politicomoral, presenten els diferents graus d'embrutiment possibles dintre el *Lager*. D'aquí la seva aportació conceptual, que va un pas més enllà de la de Primo Levi. Els graus d'embrutiment van des d'aquells presentats com a models immutables de comportament ètic, estereotipus convertits en antiherois màrtirs, es tractaria dels *salvats* des d'un punt de vista ètic i amb independència de la seva possibilitat futura de supervivència o no, fins als *enfonsats*, aquells que no han pogut resistir la força alienadora del camp i han sucumbit. Però no tots són posats en el mateix sac per Amat. L'autor té cura de distingir entre aquells que considera patètics: els Vicent que moren un cop han estat destruïts intel·lectualment per la força de la fam, la qual cosa, per l'absència de maldat de les seves actuacions, esdevé moralment comprensible, i els que considera immunds,

aquells que un cop han assolit un cert estatus preeminent dintre el camp l'usen no només en benefici propi, sinó també castigant tot aquell que no segueixi les regles del camp que ell ha seguit a drecció: és el cas de l'Ernest. Aquests no tenen la compassió ni el perdó i rebran, finalment, el càstig físic i moral. Fins i tot entre els botxins Amat té cura de prestar força atenció als matisos, relacionats amb la voluntat de convertir el terror en el centre de l'acció o deixar un cert marge de maniobra. Té en compte, fins i tot, els condicionants socials i contextuals d'aquests a l'hora de confeccionar els seus caràcters simples. Enmig, el personatge que camina, que es va formant com a persona i com a deportat, i que després de la immersió en la zona grisa de l'embrutiment col·laboracionista fa ús dels referents morals i decideix passar a engrèixer la llista de salvats. Personatges com ara en Werner i en Heinrich demostren fins a quin punt les víctimes ho són en tots els àmbits, lògicament col·lectius com ara els jueus, els testimonis de Jehovà, els gitanos, els russos i tants d'altres que també han estat analitzats per Amat. Per això, Amat planteja els casos d'aquests dos alemanys: un socialdemòcrata amb formació afrancesada i un homosexual alemany amb un esperit de solidaritat posat a prova en la pitjor situació: l'arrest. Aquest doble planteig, a bastament analitzat, situa l'obra d'Amat molt a l'avançada de bona part de la literatura concentracionària, fins i tot que els judicis fets en el seu poemari, perquè fa possible, des d'un impossible distanciament temporal, destriar allò que molts no faran: les víctimes ho són siguin d'on siguin i pertanyin al col·lectiu (ètnic, religiós o social) que sigui, la qual cosa és una mostra palesa de tolerància i de respecte prou destacable.

El resum del contingut el proposo en les conclusions següents.

PRIMERA

Per a un acostament crític a un text cal —o com a mínim és recomanable— el suport d'unes fonts que ajudin a contextualitzar-lo, descobrir-ne les claus de lectura i, per tant, a entendre'l millor en tots els seus vessants. En el cas de la novel·la de Joaquim Amat-Piniella, aquestes fonts, si bé existeixen quant a certs aspectes, resulten del tot parcials i incompletes.

Pel que fa al món estrictament historiogràfic sobre els camps de concentració nazis —en especial els que més ens afecten: Mauthausen, Dachau, Buchenwald i Ravensbrück— la conclusió a la qual podem arribar és que encara està per resoldre, malgrat algunes aportacions rellevants; d'aquí que hagi calgut recórrer a fonts orals, amb tota la problemàtica de contrast que aquest fet comporta respecte d'esdeveniments que es remunten a seixanta anys endarrere, per tal d'omplir els buits bàsics de contingut sobre els materials referencials que estan en la base del text amatià. Sí que hi ha, però, prou fonts de reflexió sobre les implicacions físiques, sociològiques, polítiques, filosòfiques, teològiques o existencials en general del fenomen concentracionari.

SEGONA

Fruit de tota aquesta heterogeneïtat de materials, sorgeixen els primers problemes, que són de caire terminològic i que encara no han estat tractats de manera científica en cap estudi, article o material que hagi estat al meu abast fins ara. Em refereixo a l'ambigüitat i a la visió esbiaixada que suposa en la major part de la crítica —tret d'alguns autors francesos— relacionar tot text —de qualsevol gènere i tipologia textual— que tingui com a motiu, pretext o tema en primer pla els represaliats del règim nazi, amb el concepte de literatura de l'Holocaust o literatura del genocidi. Malgrat que com a concepte popular és possible d'entendre'l com a hiperònim d'una determinada temàtica relacionada amb els límits de sofrença i brutalitat de la condició humana, científicament no deixa de ser poc precís i estrictament parcial malgrat la seva voluntat generalitzadora. Prèviament encara, cal precisar terminològicament l'abast d'aquests temes per tal de destriar pròpiament aquella literatura que, d'una banda, no pretén fer una reflexió sobre l'abast de la repressió nazi, sinó que n'és un mer marc de referència conjuntural, d'aquelles altres que, d'altra banda, bo i tenint com a centre de reflexió aquesta temàtica, ho fan al seu torn també des de perspectives diverses.

Dintre d'aquest darrer bloc —el que ens ha interessat, lògicament—, en primer lloc cal precisar el concepte de literatura de la *Sboah*, que és la que ofereix un punt de vista jueu de la persecució soferta mitjançant la denominada *solució final del poble jueu*. Els estudis crítics recents d'aquesta literatura rebutgen, fins i tot, la seva adscripció a una literatura de l'Holocaust que va perdent contingut semàntic, tret del seu vessant mediàtic i divulgatiu. Malgrat tot, continua essent un concepte excessivament ampli atesa l'heterogeneïtat de textos i temes que abasta i l'ús que se'n fa.

En segon lloc, hi ha una llarga tradició literària fonamentada en l'experiència del gueto que ha estat relacionada històricament com a símbol d'aquesta literatura de la *Sboah*, amb l'emblemàtica obra d'Anna Frank com a estendard. Caldria resituar la literatura de gueto —ben definida pels seus trets característics— dintre del marc de la resistència organitzada del poble jueu, evidenciant que manté, tot i els punts de contacte, diferències temàtiques i estructurals substancials respecte de les obres situades en els camps d'extermini.

En una línia paral·lela, tant a França, sobretot, com a Itàlia —i a Catalunya i a la resta de l'Estat— hi ha un cert volum d'obres relacionades amb una altra forma de resistència política als règims feixistes des de la societat civil organitzada, focalitzada des de la qualitat espacial inversa a la de la literatura jueva del gueto: la llibertat, encara que limitada, de moviments. Aquesta literatura planteja una visió més àmplia de la supervivència i la lluita activa contra el nazisme, on apareixen una gran varietat de col·lectius —religiosos, ètnics, culturals, polítics, etc.— units per la causa comuna: laics, catòlics, testimonis de Jehovà i jueus; republicans en tots els seus matisos (socialistes, comunistes, anarcosindicalistes, etc.); intel·lectuals; homes d'acció directa, etc.

En tercer lloc, cal tenir presents les particularitats de la literatura del gulag, que la converteixen en una literatura que cal no confondre amb la de l'Holocaust, perquè les implicacions polítiques espacials i temporals són substancialment diferents, malgrat que hi hagi unes constants temàtiques lògiques respecte de la literatura concentracionària i la de gueto, atès que es fonamenten, igualment, en una reclusió —anihilació— forçada.

En quart lloc, tindriem un tipus d'obra —en la qual ens hem centrat, però no únicament—, que és la que té el seu centre en l'espai del camp de concentració o extermini organitzat pels alemanys a partir de 1933. Aquest tipus de literatura, que hem anomenat concentracionària potser per primera vegada en llengua catalana² —malgrat els dubtes de determinats col·lectius filològics—, a més de ser aquella en la qual s'inseriria la novel·la amatiana, permet també de manera explícita relacionar-la amb els clàssics que ha marcat el cànon europeu: Levi, Antelme, Rousset, Celan, Kertész o Semprún.³

Fins i tot dintre d'aquest tipus de literatura, he cregut útil destriar aquella que se centra exclusivament en el punt de vista del poble jueu, com és el cas de Levi —malgrat la seva voluntat de no-adscripció—, però també de David Grossman o, sobretot, d'Elie Wiesel, d'aquella altra que se centra en el fenomen d'una manera més global: en tots els aspectes col·lectius que hi participen, que és on hem de situar l'obra amatiana, sobretot la de Robert Antelme o la de Maurice Blanchot i David Rousset. Hi ha una possible explicació bàsica, en forma d'hipòtesi, de la parcialitat analítica d'uns i de la voluntat de generalització dels altres, que es fonamentaria en les característiques peculiars i intrínseques de la seva situació o ubicació espacial en els camps: mentre que per al poble jueu es crea un sistema exclusiu pensat per ser sistemàticament enganyat quan és portat als camps i és agrupat aïlladament, amb excepcions que confirmen la regla, amb altres membres de la seva condició jueva, per la qual cosa no poden tenir en molts casos cap mena de contacte amb altres tipus de col·lectius i, a més, són, òbviament, els més castigats i anihilats sistemàticament, la situació de la resta de col·lectius (si n'exceptuem especialment els russos i els gitanos, que reben un tracte similar al dels jueus), com ara l'espanyol, esdevé substancialment diferent: conviuen amb altres col·lectius, i la seva situació dintre els camps tenia menys pressió destructora,⁴ la qual cosa els permet fer-se una idea, per

2. Malgrat les reticències filològiques que he trobat, em remeto a la traducció francesa —avui admesa públicament—, que usa la derivació com a sistema per convertir un substantiu en un adjectiu. L'he publicat per primera vegada en articles diversos a la revista *Quadern*, el 1996, i a *Els Marges*, setembre de 1998.

3. En tots els casos que cito noms considerats clàssics i emblemàtics no pretenc ser, en cap cas, sistemàtic, sinó simplement escollir aquells casos que, segons el meu parer, resulten significatius.

4. Malgrat que pot semblar agosarat establir graus dintre la brutalitat destructora nazi, de l'estudi dels uns i dels altres i dels seus testimoniatges és clar que la implacabilitat que sofrien els jueus no era comparable a la d'espanyols, francesos o d'altres.

superficial que sigui, més general del que succeïa al camp, perquè podien tenir coneixement indirecte d'allò que succeïa a les zones restringides, decisions que es prenen, etc.

Més enllà d'incidir en el planteig d'una visió endogàmica de la literatura concentracionària jueva —que hi és, en part—, el que proposo és la necessitat d'entendre que les circumstàncies d'aquest col·lectiu són prou claustrofòbiques i particulars com per no oferir una visió més oberta quant a implicació d'altres col·lectius en l'àmbit de les víctimes, no quant a reflexió general sobre la condició humana, que comparteixen. Sí que és cert, però, que tant el concepte d'Holocaust com el de *Shoah*, encunyats arran del judici de Nuremberg, no han fet sinó crear una assimilació biunívoca entre víctima i poble jueu que no ha ajudat, ans al contrari, a precisar tot l'abast del sistema repressiu nazi i el resultat de la qual és l'ambigüitat i parcialitat terminològica de què hem parlat.

TERCERA

A aquesta complexitat s'afegeix encara un nou aspecte, la gran varietat de gèneres que s'imbriquen en el tractament de l'horror nazi. No hi ha per ara cap estudi que analitzi de manera sistemàtica les característiques pròpies d'aquest tipus d'obres classificades per gèneres i tipologies. En aquest sentit, per l'interès sistematitzador que conté, tot i que no es tracta d'un objectiu d'aquest treball, el que he fet és una proposta esquemàtica de classificació. Bàsicament, he centrat la distinció de gèneres i tipologies en tres blocs.

D'una banda, aquell que se situaria clarament dintre de l'anomenada *literatura del jo*, ja siguin autobiografies, memòries, diaris, històries de vida o relats de vida de caire divers, que tenen el seu objectiu fonamental en la voluntat de testimoniar, i que, per tant, podrien incloure també determinats relats. I de l'altra, aquells gèneres que són pròpiament analítics, ja siguin historiogràfics, psicològics o psiquiàtrics, filosòfics o sociològics i antropològics, i que incideixen en la voluntat de fixar fets, períodes, dates, espais, personatges, responsabilitats, però, també, conseqüències en tots els àmbits, seqüeles també en àmbits diversos i intents de reflexió i prospecció del fenomen considerat com el més rellevant i determinant del segle xx.

Hi hauria encara un tercer bloc que seria tota la literatura que hi ha al voltant d'aquest tema i que, amb voluntat testimonial o no,⁵ es planteja un acostament diferent al del primer bloc, amb una concepció literària que en difereix, perquè hi ha una voluntat clara de buscar la seva eficàcia, però que, en qualsevol cas, permet un

5. Georges Perec seria un exemple del primer cas, en *KL Reich*, i l'obra d'Albert Salvadó, *El relat de Gunter Psarris*, del segon. Entremig hi hauria la voluntat de denúncia des de la ficció, no testimonial atesa la seva no-presència en els fets, de les obres de Maria Àngels Anglada, *El violí d'Auschwitz*, i de Vicenç Villatoro, *La memòria del traïdor*.

acostament divers: des del testimoni fins a aquell que no ha viscut els fets i s'hi acosta en tant que tema.

Es pot concloure, en aquest sentit, que l'extermini industrial nazi s'ha convertit en un motiu temàtic recurrent que depassa la seva adscripció als supervivents de l'horror i, per tant, al mer testimoniatge, i que és aprofitat com a recurs per submergir-se en les interioritats més obscures —els miralls tèrbols de Ferran de Pol— de la condició humana.

QUARTA

Pel que fa a l'encaix de *KL Reich* dintre del context de la literatura tant catalana com europea que té com a centre d'atenció el món concentracionari de Mauthausen, resulta palès que es tracta de l'únic cas d'obra que s'acosta a aquell horror concentracionari des d'una concepció explícitament novel·lada, si n'exceptuem el cas peculiar de l'obra de François Wetterwald, *Les morts inútils*.⁶ Bona part dels motius que porten a aquesta decisió —que n'implica, al seu torn, d'altres—, a més dels justificats pel mateix autor, poden trobar-se en el fet que Amat es proposa alguna cosa més que el record o tribut i el testimoniatge concentracionari per tal com estem davant d'una novel·la d'educació, amb el que té subsidiàriament d'aportació didàctica, i de la condició humana amb tanta claredat que depassa el marc referencial austríac en què situa —lògicament— la novel·la.⁷

Tret d'un grup més aviat reduït de novel·les o narracions amb voluntat literària, la majoria d'obres se situen dintre l'òrbita de l'anomenada *literatura del jo*, on les memòries i les històries de vida formarien el grup principal, i en què les obres de caire analític, especialment la de Montserrat Roig dintre del nostre àmbit literari, resulten fonamentals per tal de fixar un tema i proposar-ne els marcs de referència. L'obra de Roig és una mostra palesa de la dificultat d'adscripció a un determinat gènere assagístic o tipologia textual: mentre la part final, els llistats, esdevé el document més rellevant des del punt de vista historiogràfic —fet sota l'encàrrec obsessiu de Josep Benet— perquè es fixen per primera vegada noms, dates i llocs contrastables, la resta es mou entre l'assaig sociològic, literari o antropològic. Una cosa semblant ocorre amb l'obra de Tísner *La diàspora republicana*,⁸ en què la part dedicada a Mauthausen es mou entre el llibre de viatges, la memòria i l'assaig sociològic.

Una constant en les històries de vida és el seu caràcter militant, com evidencien les obres de Constante o del valencià Francesc Batiste —que publiquen en castellà—, que han configurat al llarg dels anys la visió *oficial* de la participació peninsular a Mauthausen, cosa que el mateix Amat, company i amic, tracta de matisar —i

6. París, edició de l'autor. [s. a.]

7. La prova és que el narrador ens parlarà d'altres camps de concentració: Buchenwald, Dachau, Lublin i Auschwitz, la qual cosa confirma la voluntat essencialitzadora.

8. Ed. Pòrtic, 1994.

criticar— en diversos fragments de la novel·la, i no dic ja en el fragment suprimit que té per motiu central les desavinences entre els diferents col·lectius espanyols al camp. Un fenomen singular és el de determinats deportats catalans, com ara Josep Borràs, que editen les seves obres en francès i des de l'exili, i són una mostra palesa del que succeeix a bona part de la diàspora catalana que sobreviu a l'extermini: conseqüents amb les seves idees republicanes i veient impossibilitada la seva tornada a casa, en molts casos, refan les seves vides en territori francès, on viuen encara —els que són vius— i lluiten des d'associacions franceses, moltes formades exclusivament per catalans, perquè no es perdi la memòria de l'horror sofert.

Hi ha altres casos peculiars, com ara l'anàlisi psiquiàtrica que fa Guy Lemordant⁹ del món concentracionari de Mauthausen, amb menor repercussió que el treball de Viktor Frankl,¹⁰ però amb un grau d'anàlisi encara superior. També l'obra de Paul Le Caër,¹¹ fonamental per entendre la figura de César Orquin fins ara, la qual cosa ajuda en la composició d'idees sobre el personatge de l'August. Persona i personatge han aconseguit cobrir la seva imatge d'una nebulosa enigmàtica que perdura fins als nostres dies, en què tot just ara se sap que vivia a Mèxic allunyat de qualsevol contacte amb col·lectius peninsulars republicans.

En aquest sentit, resulta important destacar que en contextualitzar l'obra amantiana en l'àmbit català sovint es fa referència a tres obres: *Cartes des dels camps de concentració*, de Pere Vives,¹² *Crist de 200.000 braços*,¹³ d'Agustí Bartra, i *De lluny i de prop*, de Lluís Ferran de Pol. Hauríem de precisar que, tret de les darreres «Cartes Postals» escrites dintre del camp de concentració de Mauthausen per Pere Vives, ens trobem davant de literatura de camp de concentració, que té poc a veure conceptualment —temàticament, sí— amb el món concentracionari nazi, i respecte del qual hi ha escasses referències a la novel·la, però un gruix de poemes significatiu al recull *Les llunyanies. Poemes de l'exili*. En la literatura de camp de concentració/refugiat el que preval és la precarietat, l'angoixa per les conseqüències de la desfeta, que es relaciona amb la incertesa del destí final —amb punts de contacte com ara la por, la fam i la mort—, però que no arriba a l'extrem de l'angoixa total, primària i intel·lectual, si és possible, que se sofreix sistemàticament amb violència física i moral extrema als camps d'extermini nazis.

CINQUENA

Un cop els supervivents aconsegueixen sortir dels camps, sorgeix la primera de les polèmiques, centrada en el fet de plantejar-se la pertinença del record, que im-

9. Guy LEMORDANT (1946), *Pathologie concentrationnaire*, Mauthausen, Melk.

10. Viktor FRANKL (1996), *El hombre en busca de sentido*, Barcelona, Herder.

11. Paul LE CAËR (1996), *KL Mauthausen, les cicatrices de la mémoire*, Bayeux, Heimdal.

12. Barcelona, Edicions 62, 1980.

13. Barcelona, Proa, 1974.

plica *de facto* el testimoniatge o la voluntat d'oblit. Es tracta d'un fals debat en què, la major part de les vegades, les circumstàncies personals decideixen el camí a seguir. Cal partir de la base de la frase que, en forma de sentència, pronuncià en una conversa informal l'esposa d'un dels deportats peninsulars més coneguts, Mariano Constante: «El meu marit no ha sortit mai del camp de concentració».

Afrontar aquest trauma, a bastament estudiat des de tots els vessants científics, per tal d'intentar refer una existència marcada i estigmatitzada per l'horror sofert és un dels reptes més rellevants que es plantegen individualment, però que comparteixen col·lectivament,¹⁴ i on ni les creences religioses no són capaces de fer suportables, com ho mostren els suïcidis emblemàtics de Primo Levi, Paul Celan o Jean Améry.

Davant de la tessitura es plantegen dues opcions ben delimitades: la d'aquells que decideixen intentar refer una vida abans d'intentar assumir les circumstàncies sofertes, com és el cas paradigmàtic justificat *ex professo* de Jorge Semprún, o el d'aquells que, immediatament, veuen en el record i el testimoniatge una manera, obsessiva en la major part de casos, de vehicular el sofriment per tal de poder-lo convertir en referent social dels límits de la condició humana i de l'horror que és capaç de crear. És en aquest grup on cal incloure Primo Levi, Robert Antelme o Joaquim Amat-Piniella. Amat articula un tipus de necessitat que comparteix fil per randa no només amb Levi, sinó amb la major part d'històries de vida escrites de manera ben primerenca, entre el mateix 1945 i el 1948. Tret del cas d'Antelme, tant en Amat com en Levi, òbviament, aquesta necessitat obsessiva de record —comuna a la major part de supervivents que he conegut— no els possibilita la recuperació d'un itinerari vital amb el mateix grau de qualitat que abans de l'experiència. Dit d'una altra manera: malgrat la necessitat d'expiació a través de la literatura, puntual en Amat i reiterada en Levi, l'obsessió de la vida concentracionària condiona de manera rellevant, o definitiva, la resta dels seus itineraris vitals i literaris.

En qualsevol cas, en l'àmbit europeu, Amat resulta paradigmàtic del camí intuïtiu que li cal emprendre a l'intel·lectual per tal de fer sentir la seva veu sobre un aspecte tan fosc de la condició humana: perquè ho fa des de dins mateix del camp, escrivint un dels poemaris més llargs que s'han editat sobre l'experiència concentracionària arreu, i, com Levi, projectant una obra en prosa que ajudi el món a entendre allò que tot just està vivint.

14. Resulta paradigmàtic el fet que, posteriorment, molts deportats de tota procedència han tingut per parella deportades en camps de dones diferents als seus. La força del pas concentracionari ha estat tan gran que només han trobat comprensió, com han comentat manta vegades diversos deportats com ara Joan Escuer (exdeportat de Dachau i casat amb una exdeportada de Ravensbrück), en altres víctimes del mateix fenomen.

SISENA

Amat s'avança, en aquest sentit, al debat que es deriva d'aquells que afronten la voluntat decidida de preservar la memòria, centrat a intentar saber qui és el vertader testimoni: el supervivent o els milions d'*absents*? Mentre encara hi ha qui justifica la indicibilitat del testimoni atesa la seva mort —la dels *vrais* testimonis—, Amat se situa també intuïtivament, sense reflexió, en aquest sentit, perquè per a ell és clara —com traspua la justificació de la «Nota...»—, entre aquells que, com ara Todorov, Levi, Grass, Grossman o Wiesel, creuen que l'únic testimoni possible és el del supervivent, que haurà de fer palesa la parcialitat del seu testimoni, però que, alhora, ha d'intentar suplir l'absència dels companys mitjançant el record: record que significa recuperar noms, dates i, si és possible, itineraris vitals, detalls conviviais, etc., tot allò que els faci, en forma de tribut, veritables *protagonistes* del sofriment.

La intuïció que, en aquest sentit, torna a mostrar Amat resulta d'allò més rellevant perquè, si bé és palès que ell no ha pogut participar d'uns debats que just arrenquen en acabar el seu primer procés d'escriptura de la novel·la,¹⁵ no deixa de ser menys cert que de manera explícita es preocupa per situar en un primer pla rellevant les figures dels salvats *dissortats*, aquells que no podran *testimoniar* i que són els principals receptors del sofriment: Francesc, Werner, Vicent o Heinrich així ho demostren. Principals receptors del sofriment i també de les reflexions d'aquells que sí que han pogut testimoniar, com també podem veure en un altre cas paradigmàtic d'aquest fet: l'obra tardana de Roman Frister, prova fefaent del pes del remordiment que suposa sobreviure a costa de la mort ni que sigui del teu amic i que obliga, al final del propi cicle vital, a fer-ho saber en forma de memòria desbordant de sentiment. Remordiment, d'altra banda, que està en l'arrel de la insuportabilitat de l'existència de Levi o Celan o dels grisos darrers anys d'Amat. Un Amat que a *KL Reich* trasllada hàbilment a l'Emili el seu sentiment de culpa, no pel fet d'haver provocat el mal en els altres —a l'estil de l'Ernest—, que no ho ha fet, sinó pel fet que s'ha procurat la salvació egoista sense preocupar-se massa, inicialment, de la dels altres, o per no haver-s'hi implicat prou. «L'embrutiment»¹⁶ amatià té tants matisos com la «zona gris» de Levi, i aquest és, si és comparable, el més subtil i destructor: tota supervivència s'aparella, per acció o inacció, a la no-supervivència de l'altre.

SETENA

Superada la indicibilitat, allò que es plantegen els que creuen en la dicibilitat és el problema del llenguatge —de la *parole détruite*—, obsolet per explicar Auschwitz. Situat al centre de la reflexió de Theodor Adorno, Amat resol sobre la marxa el problema del llenguatge —de trobar un llenguatge que pugui expressar i fer com-

15. Que conté ja tots aquests elements.

16. Una de les seves aportacions conceptuals rellevants, molt en paral·lel a les de Levi. Trobem un concepte per a cada autor i cada cas.

prendre l'horror sofert— recorrent a les tècniques pròpies de la ficció, és a dir, del llenguatge que, a través de l'ús de l'habilitació i els mites fonamentals, es converteix en connotatiu, suggestiu i possibilita la construcció isotròpica que esdevindrà recurrent en aquest tipus de literatura.¹⁷ D'aquesta manera, mitjançant un sil·logisme que esdevé reflexió, pot ser fidel a una «veritat íntima» que molt probablement la dada objectiva, el llenguatge convencional i denotatiu, realment no creu que pugui oferir amb la mateixa força i convicció, perquè no està preparat per explicar allò que resulta impossible d'imaginar fins i tot per a aquells que l'han sofert, els quals s'obliguen així a fer un doble esforç: comprendre i fer comprendre, en mots d'Améry.

Amat defensa la tesi, per tant, que a voltes per arribar a la «veritat» essencial cal usar aquells miralls corbats que fan possible, com en el cas paradigmàtic de David Rousset o de Georges Perec, una transmissió més adequada dels universals —en forma de significants— que es pretenen transmetre. Aquesta és una de les reflexions tòpiques de tota la literatura autobiogràfica a la qual s'enfronta el supervivent concentracionari: com transmetre veritablement una realitat viscuda. I a aquesta dificultat hi hem d'afegir encara el fet personal que es tracta de la primera novel·la que escriu Amat, malgrat que sigui la penúltima a publicar-se: Amat ha de construir un llenguatge adient per als seus objectius al mateix temps que construeix el seu itinerari com a escriptor, i això en un context en què fer-ho en llengua catalana no feia sinó afegir encara més grau de dificultat, com es percep en tot l'itinerari que suposen les versions de l'edició crítica.

L'ús d'aquestes tècniques novel·lesques l'enfronta amb la major part de teoritzadors del testimoniatge jueu, que consideren que el testimoniatge ha d'eludir certs tipus de recursos fictivals. Però amb l'aparició dels treballs d'Annette Wieviorka, que considerarà el testimoniatge estricte com a «indigest», s'ha donat un tomb crític a aquest aspecte, fet que molt probablement hagi possibilitat el sorgiment de tot un conjunt d'obres estrictament de ficció al seu voltant.

VUITENA

Trobat el llenguatge considerat com a més pertinent, la qual cosa implica, d'alguna manera, el tipus de text i de to adoptats, el següent pas a resoldre, en la voluntat de fidelitat a la veritat, és allò que es considera dicible. En aquest sentit, apareixen per omissió els grans tabús de la literatura concentracionària: el col·laboracionisme, entès com a embrutiment moral; la sexualitat en qualsevol dels seus matisos, que anirien des d'aquella que és possible dintre de determinats contextos amb llibertat de decisió fins, i sobretot, la que és una manera perversa més de submissió: la prostitució, tant femenina com masculina; les lluites internes entre els deportats, en el cas dels espanyols potser la més significativa de les existents; o, curio-

17. En què es relacionen simbòlicament mots en principi sense relació aparent, que prenen valors nous i brutals: com ara neu, fum, pedrera, xemeneia, crits.

sament, un dels més sorprenents: qualsevol explicació al voltant de les activitats de lleure dintre els camps.¹⁸

Enfront d'aquesta voluntat subtil d'acotament temàtic, tant implícita com explícita verbalment o perceptible en nombrosos textos crítics i testimonials, resulta paradigmàtic com Joaquim Amat i Primo Levi esdevenen dos dels escriptors-testimonis-deportats que probablement es plantegen el fenomen concentracionari des d'una perspectiva més global, perquè hi trobem la voluntat de tractar, amb les reticències pròpies de cada un, tots els laberints i miralls tèrbols de la condició humana,¹⁹ d'aquí que incideixen en una anàlisi detallada de la «zona grisa» que Amat anomena *graus d'embrutiment*, i que inclou bona part d'aquests tabús. Ofereixen tots «els matisos del gris», en mots de Günter Grass —«gris plom» en Amat—, i és per aquest motiu que, com Robert Antelme, són obres que depassen l'anàlisi concentracionària per situar-se en l'òrbita de la reflexió sobre la condició humana, com havia marcat el camí recentment André Malraux, i que compta amb una llarguíssima tradició tant literària com filosòfica.

NOVENA

Hem analitzat sobretot, per tant, obres i autors que, més enllà del testimoniatge, plantegen reflexions teòriques sobre tots aquells aspectes que es deriven d'una experiència traumàtica: la voluntat de comprensió, de recerca d'un llenguatge, de la selecció i justificació temàtica i conceptual i, en definitiva, dels objectius explícits i implícits de l'acte creatiu que proposen. Resulta lògic pensar, i és palès, que aquest segon tipus d'obres es derivin de supervivents que ja tenien un bagatge intel·lectual i/o d'escriptor, com és el cas de Joaquim Amat, o que s'inicia en aquest precís moment, com en el cas de Roc Llop o, en una altra *dimensió qualitativa*, Primo Levi, Kertész, Steinberg... En la resta d'autors que ofereixen el seu testimoniatge, resulta ser l'únic acostament puntual a l'autoria escrita que tindran en els seus itineraris vitals: es tractaria dels casos exemplars dels Francesc Batiste, Neus Català, Mercè Núñez o Antelme, la qual cosa explica, si ho generalitzem a la major part d'obres testimonials, l'escassa aportació en aquest sentit teoritzador. Malgrat això, no treu que les solucions adoptades per cada un d'ells, més o menys destres, no deixen de mostrar implícitament la manera d'afrontar i de resoldre els mateixos problemes de caire tècnic i teòric.²⁰

18. Preguntats Antoni Roig, Joan Escuer, Mariano Constante o Francesc Batiste per què no expliquen mai què feien els vespres o els diumenges, m'han respost sempre succintament que allò no era rellevant. Per a ells, el lleure no és un significant de valor universalitzador, perquè distorsiona els vertaders significants: dolor, por, fam, mort, sofriment físic i moral, etc.

19. Mentre Levi incideix més en una anàlisi conceptual i filosòfica del fenomen, no tracta de manera tan directa temes com ara la prostitució o la divisió de col·lectius, entre altres coses, perquè no els va poder viure.

20. Per exemple, Neus Català justifica d'entrada la «veritat» de la realitat explicada, com ho fa Levi en la darrera frase del «Prefaci» a *Si això és un home*, com Mercè Núñez en la seva justificació del pacte autobiogràfic.

DESENA

Escrites les primeres obres de temàtica concentracionària durant la segona meitat dels mateixos anys quaranta, la dificultat o impossibilitat de la seva publicació no és un fenomen, curiosament, que afecti només Amat pel fet d'intentar-la publicar en el marc de la dictadura franquista, sinó que —potser aquesta és una descoberta sorprenent—la resta de països occidentals que recuperen les seves llibertats democràtiques tampoc no veuen amb bons ulls l'edició d'obres que furguin en temes que no *ajuden* —segons l'eufemisme d'ús a l'època— a la reconciliació, a l'oblit i a la recuperació de morals després del conflicte bèl·lic i que, per tant, no són *vendibles*. Aquest fet s'esdevé tant a Alemanya i a Itàlia com també a França. Si el llarg periple de l'obra americana és el paradigma en el cas singular espanyol (en un cert paral·lelisme al que succeeix en aquest àmbit a Hongria, amb matisos), la de Levi ho és en el cas italià o la d'Antelme en el francès,²¹ en què el rebuig de diverses editorials els obliga a una edició que assoleix un ressò escassíssim, i que no serà fins als anys seixanta i setanta que llurs reedicions assoliran el reconeixement que no havien tingut fins llavors.

ONZENA

L'elaboració de l'edició crítica, que es fonamenta en el text base de 1963, aquell que Joaquim Amat-Piniella va validar per a les escasses reedicions posteriors sense introduir-hi esmenes,²² remet inexorablement a una reflexió prèvia. El fet de considerar el text base admès el publicat el 1963, tant en castellà com en català, no pot eludir el fet que la lectura contextualitzadora de la novel·la no prengui bona part del seu sentit si no ens situem en els mesos que van de 1945 a 1946, quan escriu les dues primeres fases de redacció de *KL Reich*, perquè en aquesta fase —evidenciada en el text crític resultant— ja hi trobem tots els elements que la situen en la primera línia europea de les reflexions tant d'ordre concentracionari com sobre la condició humana.²³ És a dir, precisament l'edició crítica permet i potencia aquesta lectura dels

21. Ambdues de 1947, amb escàs ressò fins a les seves reedicions; per no parlar del cas de Kertész.

22. Ja ha quedat explicat que malgrat la possibilitat oberta per Joan Sales, Amat no volgué reintroduir fragments del *mc2*, utilitzat com a text base de l'edició de 1946 feta a Edicions 62 el 2001. Una de les raons més defensables, en forma d'hipòtesi no contrastable, radica en un doble fet: d'una banda, tot el periple del llarguíssim procés autoreductiu i essencialitzador, que deixa *mc2* com un text superat quant a l'estil que Amat ha anat consolidant a força de publicar fins a tres novel·les i al qual no té cap esma de retornar pel dolor que això li causava, com certifiquen les amistats, i de l'altra, perquè el seu interès per refer certs aspectes que haurien recuperat episodis o reflexions de *mc2* es poden produir només (si miren les reedicions fetes) després de 1966, quan, publicada *La ribera deserta*, decideix no tornar a escriure mai més i intentar evitar tot contacte amb el món concentracionari, cosa que només deixa de fer en la relació amb Montserrat Roig, que donà lloc al seu emblemàtic llibre, i a la commemoració del vint-i-cinquè aniversari de l'alliberament, que el dugué a Mauthausen i a Gusen a mode de comiat.

23. Quant a aquest tema crec que, com s'ha dit, incideix més en unes solucions pròpies dels anys trenta europeus que no pas dels seixanta.

aspectes més teorico-reflexius i filosòfics. El fet de no haver-se pogut publicar durant disset anys no treu que siguin datables i intrínsecs a ella, com no es discuteix en els casos de Primo Levi o Robert Antelme el fet que, malgrat que les primeres edicions pràcticament no tingueren ressò, se'ls inclogui dintre les reflexions que es produeixen al llarg dels anys quaranta, la qual cosa els situa, lògicament, en l'avançada de la reflexió sobre el tema.

Aquesta és la perspectiva, al meu parer, que situa l'obra amatiana com una aportació significativa i rellevant a escala europea, en què la seva *lectura* intuïtiva d'un seguit de polèmiques, discussions i reflexions que resol de manera individual, perquè per motius estrictament conjunturals n'ha estat absolutament aliè,²⁴ apunta línies de recerca ben properes i paral·leles al conjunt heterogeni d'obres europees i, fins i tot, com hem vist, amb aportacions conceptuals innovadores.

DOTZENA

En qualsevol cas, les diferents fases de redacció de *KL Reich* posen al descobert les limitacions pròpies del tractament d'un tema respecte del qual cal trobar un llenguatge adient que es va construint l'Amat escriptor professional. Les solucions adoptades tendeixen a una doble línia.

D'una banda, ser fidel al màxim possible, en tots els sentits i matisos, a la seva «Nota de l'autor» i a la seva «veritat íntima» literària, la qual cosa implica cenyir-se a l'estil directe àgil dels diàlegs, el canvi d'un to exaltat per un altre de més mesurat i, especialment, la voluntat d'essencialitzar un rerefons moral que depassa el mer testimoniatge i que significa l'eliminació de tot allò superflu —a l'estil d'Antelme—, ja siguin digressions d'escenes com escenes senceres. Els quatre fragments eliminats immediatament després de la primera redacció incideixen en aquesta línia essencialitzadora: d'una banda, no trencant certs *tempos* interns, propis de la construcció novel·lada, i de l'altra, no reiterant seqüències i aportacions ja prou recollides per la veu en *eco*, cenyint-se, per tant, a les diferents trames o línies obertes; no evidenciant més del compte la procedència referencial dels materials de ficció que està confeccionant, per exemple en la descripció del Francesc, i, finalment, des d'un punt de vista no ja d'escriptor, sinó sobretot humà en general i com a supervivent en particular, perquè la insistència en l'anàlisi de la pugna pel poder clandestí intern del camp no li hauria sinó provocat més enemics i problemes en una situació ja de per si prou difícil.

TRETZENA

Per entendre les claus de construcció de *KL Reich* resulta fonamental fer palès que ens trobem davant d'una «forma novel·lada», la qual cosa implica que Joaquim

24. Els debats són paral·lels en el temps, però, sobretot, posteriors a la doble redacció.

Amat ha sotmès la realitat viscuda a uns processos de manipulació que l'han dut no a construir una obra estrictament testimonial en el sentit que hem d'entendre aquest tipus de textos, sinó una novel·la; i fer-ho de manera conscient, prèviament, la qual cosa el situa, com hem vist, en un procés paral·lel, però diferent, del que segueix Primo Levi en escriure *Si això és un home*. Levi reconeix que el caràcter fragmentari de l'obra —entesa inicialment com una mena d'alliberament interior— es deu al fet que «he escrit els capítols no en una successió lògica, sinó per ordre d'urgència»,²⁵ la qual cosa l'obliga *a posteriori* a fer un treball pautat, el de «la feina d'ajustament i de fusió».

Estem parlant de punts de partença tècnics divergents amb objectius força convergents: mentre Amat justifica la necessitat de recórrer a una concepció novel·lada per ser fidel a la seva «veritat íntima», Levi ho fa partint d'una concepció literària fonamentada en la versemblança, que té el seu correlat en l'avalament dels fets viscuts com una manera de transmissió de la seva veritat. En el rerefons, ens estem referint a la voluntat explícita de selecció de tècniques diferents per tractar un mateix tema, la qual cosa exigeix determinades diferències en els processos de construcció i en les tipologies textuales o gèneres escollits.

Quant als processos de construcció, Amat explota de manera sistemàtica les possibilitats que la *inventio* li ofereix: seleccionant els materials referencials no quant a la seva cronologia o segons una caracterització personal dels records, sinó tenint en compte la circularitat de què vol dotar la seva obra, fonamentada en l'evolució educacional del seu protagonista central. En definitiva, segons el caràcter moral de què pretén dotar la novel·la. La troballa d'idees inicial —la *inventio*— va molt lligada, per tant, com hem vist, a la fase de *dispositio*, perquè ja té en compte les transformacions que farà quant a l'ús estructural del temps i de la perspectiva, pilars fonamentals de tota la novel·la.

Al seu costat, Levi afirma implícitament que eludeix pràcticament la fase d'*inventio*, i podríem dir que inicia la tasca pel final, amb l'*elocutio*, per, en la fase posterior, recórrer a la *dispositio* per construir l'*ordo artificialis*. Cal dir, però, que malgrat la pretesa simplicitat amb què Levi justifica la creació de la seva obra, no és menys cert que, malgrat que el procés hagi estat fet a la inversa, no hagi incorporat determinats recursos literaris, de ficció, que l'acosten en certa manera a determinades solucions amatianes, entre altres raons perquè en l'«Apèndix» ell mateix reconeix que pensava en la construcció de l'obra mentre era a Auschwitz,²⁶ la qual cosa contradiu, en part, la versió donada al seu «Prefaci».

25. *Si això és un home*, p. 14, com la frase posterior, també d'ell.

26. Quan afirma: «aquest llibre, em semblava que ja el tenia tot sencer dins el cap, que només l'havia de deixar sortir i davallar al paper», *Si això és un home*, p. 233 (cal recordar que l'«Apèndix» és molt més tardà que no pas el «Prefaci», i en complementa o contrasta aspectes diversos fruit de la relació amb els seus lectors), més explícitament ho explica en una de les seves biografies: M. Anissimov (2001).

En qualsevol cas, aquesta divergència diafàsica dels processos constructius entre l'un i l'altre exemplifica un tret genèric i estructural diferencial de les seves obres: mentre que Levi posa èmfasi en la voluntat memorialística —deixant el vessant assagístic per a altres obres—, Amat justifica a la «Nota...» l'elusió explícita d'aquest tipus de gènere per centrar-se en les possibilitats essencialitzadores que li ofereix la novel·la i no una «exposició objectiva», incloent, però, un filtratge conceptual en la novel·la que té prou paral·lelismes amb el que usa Levi tant a *Si això és un home* com, sobretot, a *Els enfonsats i els salvats*.

CATORZENA

El vertader esquelet efectiu del relat, en paral·lel a aquestes tres fases de construcció estructural, és la construcció temporal, en el marc de la qual resulta rellevant destacar que dintre la fase de la *dispositio* que suposa la construcció del *temps de l'histoire*²⁷ es parteix d'una manipulació prèvia en relació amb el *temps référentiel*: la barreja dels esdeveniments reals i ficticis escollits del marc referencial no parteix de l'ordenació cronològica o, el que és el mateix, no es planteja i escull una evolució temporal sota criteris estrictament lògics, sinó que, tot i les coincidències, el criteri de manipulació establert és el d'escollir els esdeveniments segons la seva utilitat en el marc de l'evolució moral novel·lada. Aquest fet és rellevant per entendre l'evolució de l'estructura macrosintàctica de transformació que se'n deriva, en què, ja dintre de l'*ordo artificialis*, la disposició dels materials referencials, ja siguin reals o de ficció, quedaran agrupats, ara sí, sota l'aparença plenament de ficció d'evolució cronològica lògica, un cop fetes les manipulacions pertinents. Un exemple d'aquesta manipulació subtil —a bastament descrita en l'anàlisi de la novel·la— pot ser la descripció, en el capítol xi, del brutal assassinat d'un grup de txecs (27 de maig de 1942), que ficcionalment segueix una cronologia prèvia —«un vespre de tardor»— a la de la seqüència, també de ficció, posterior de la mort de Francesc (30 d'octubre de 1941). En aquest cas, la manipulació-transformació-inversió de l'estructura macrosintàctica respon estrictament a criteris novel·lesc, per tal com pretén suspendre el final paral·lelístic del Francesc tot introduint-hi aquest element cruelment premonitori, que d'altra banda no fa sinó accentuar l'angoixa progressiva de l'Emili en una estructura seqüencial que va *in crescendo*: s'inicia amb l'entrada a la infermeria del Francesc, l'arribada de dos mil russos i la suggestió del seu destí fatal, ascendint vers la descripció explícita i detallada de la mort col·lectiva absurda, brutal i gratuïta dels cent txecs, que porta ineludiblement a la sensació de naufragi cultural durant la revista de polls, pas previ a l'esfondrament definitiu per la mort del Francesc i la caiguda al fons del pou.

No és fins que Amat té clara aquesta manipulació prèvia, que es pot proposar

27. Que no té res a veure amb la reordenació pròpia de l'*ordo artificialis* del *temps du récit*, posterior a aquest moment constructiu.

l'ús d'un determinat *temps du récit*, el qual, per norma general, segueix la cronologia de ficció que ha creat en el marc del nou *ordo artificialis*, perquè és el que evidencia l'evolució moral del micromón analitzat, del qual pretén treure conclusions que, òbviament, depassen la peripècia descrita, i que Amat agrupa en seixanta-dues seqüències, seguint la terminologia de Brémond, unitats microestructurals —intracapítulars— que consten de tres parts més o menys diferenciades, i que poden tenir força a veure amb el concepte de pla cinematogràfic o d'escena teatral.²⁸ El mateix Amat s'encarrega d'evidenciar gràficament aquesta divisió intracapítular, entre altres raons perquè així es percep millor la fragmentació de la seqüencialitat simultània.

És lògic, per tant, que en la fase d'*elocutio* Amat introdueixi només aquelles alteracions temporals d'ordre i de durada que li són útils per continuar essent fidel als seus objectius, això sí, amb algunes vacil·lacions.

Així, en primer lloc, l'ús de les anacronies, que prenen un major protagonisme com més avança la novel·la, respon, en una part ben significativa, a la voluntat d'evidenciar l'itinerari moral recorregut, cosa que és ben palesa en el cas de l'Emili: amb els seus balanços de dos mesos (capítol v), d'un any (capítol xiii) o de quatre anys (capítol xv), o la possibilitat distanciadora que ofereix el record del passat extern al camp. Però també en el cas del Francesc: en la seva revisió final de la vida; o en el de Vicent i el seu etern retorn —com au fènix— al passat familiar, vertadera Ítaca perduda per sempre més.²⁹

En segon lloc, l'ús de la construcció temporal simultània, a més d'evidenciar els referents objectivistes que ha conegut i que incideix en la potenciació de la versemblança, va en la línia d'aconseguir travar diverses línies argumentals de manera transeqüencial amb la voluntat d'essencialitzar,³⁰ de traspasar el testimoni individual per situar-se en l'òrbita de la novel·la coral que pretén globalitzar, i en aquest sentit el paper del rerefons moral és rellevant: permet estudiar de manera precisa o apuntada tots els matisos morals que s'esdevenen de manera simultània en el temps.

En tercer i últim lloc, un fenomen semblant s'esdevé amb l'ús de l'el·lipsi —significativa a l'inici dels capítols v, vii, ix i, de manera especial, en el xiii, xv i xvi—, entesa com una elisió temporal que propulsa també la capacitat sintetitzadora de les seqüències temporals escollides, cosa que resulta ben evident en els capítols xiii i xv,

28. Atinent a un doble criteri: el que marquen els teòrics com ara Brémond i el personal d'Amat, amant del cinema i el teatre, com queda palès amb l'ús explícit de tot el camp semanticodramàtic i per les referències puntuals al món del cel·luloide.

29. Un cas a part potser el de l'analepsi de Werner, amb una finalitat plenament utilitària: comprendre dintre de quin col·lectiu cal incloure aquest alemany, el dels íntegres i contraris al règim. L'ús analèptic de la resta de botxins, ben puntual i esquemàtic, respon a aquesta mateixa intenció, sense la càrrega de balanç moral que tenen les primeres.

30. Cal evidenciar que en la recerca de la circularitat novel·lesca buscada, totes les línies argumentals que s'obren es tanquen d'una manera o una altra, fet que posa distància respecte de la novel·la estrictament objectivista, que ofereix perspectives eminentment i lògicament parcials.

perquè allí decideix deixar d'explicar, en la fase de la *dispositio*, tot el seu periple a Redl-Zipf —tercera sortida del *Kommando*— i fer-ne només breus pinzellades en tant que nova destinació de l'August, un altre recurs per mostrar la fragmentaritat de l'alteritat, i el que això significa dintre del final de la seva línia argumental personal.

QUINZENA

El segon pilar del relat, la perspectiva des de la qual es narra la història, ofereix la possibilitat de descobrir el grau d'intervenció de l'autor quant a la voluntat d'oferir un discurs moral. En aquest sentit, la construcció d'una determinada perspectiva precedida i avalada per la «Nota...»,³¹ en què justifica la preferència per la «forma novel·lada» per tal com permetrà, al seu parer, «donar una impressió més justa i més vivent que no pas limitant-nos a una exposició objectiva».

En aquest sentit, l'edició crítica ens permet entendre l'abast de l'afirmació per tal com mentre a la primera versió de la «Nota de l'autor» i a la segona versió Amat no usa el concepte d'«exposició objectiva», en el tercer procés de refosa de la «Nota...» (*mc1*) sí que corregeix el que era un comentari moral —«donar una impressió més justa i més vivent de l'envergadura humana del sacrifici»— tot substituint-lo per un altre enunciat que se centra en major grau en la justificació de l'elecció de determinats criteris perspectivistes: l'expressa renúncia a l'objectivitat que seria pròpia d'un mer testimoniatge. Per tant, per cloure la justificació inicial, hem d'entendre que el treball perspectivista d'Amat és fruit de la reflexió que apunten les diferents versions de la «Nota...» i pretén ser fidel, precisament, a la seva reflexió teòrica que incideix en la voluntat de transmetre la «veritat íntima» subjectiva i essencialitzadora de l'experiència concentracionària viscuda.

Que Amat defuig conscientment l'objectivisme com a criteri exclusiu —l'ús del qual hauria dut inevitablement a un major fragmentarisme, la focalització externa pròpia del *Newsreel* o l'ús *the camera eye* o l'estil directe pur quant als diàlegs— queda palès des del moment que es preocupa per oferir una visió no només de l'acció, sinó també de la situació. És a dir, malgrat l'ús de determinades tècniques conductistes, en el fons Amat sempre tendeix a contextualitzar els esdeveniments o les situacions, ja sigui per oferir retrats de personatges com a acotacions a l'estil dramàtic sobre espais, ubicacions, estats anímics, moviments per l'escena i de l'escena, etc., la qual cosa li permet redimensionar les experiències personals mitjançant el seu filtre inequívoc. En aquest sentit, Amat s'ha preocupat de desdoblar la seva voluntat de fidelitat tant en el treball que fa en la construcció de l'aspecte/focalització com en la veu narrativa.

La construcció de l'aspecte/focalització evidencia la fluctuació entre l'ús de la

31. En aquest sentit és una mena de justificació de l'*ordo artificialis* i de l'estructura macrosintàctica de transformació.

narració no focalitzada, pròpia de l'omnisciència, que tindria per referent el primer Faulkner, i el de la narració focalitzada interna. Tenint present que, com que és una narració ulterior, li permet tant reordenar coneixements com oferir determinats postulats, impossibles de tenir en una narració conductista o, fins i tot, en el marc d'un narrador testimoni. D'aquesta combinació, que permet l'autor moure's per fora i per dintre dels seus personatges, es deriva la voluntat de control de tots els aspectes de la focalització, en què l'ús de la diversitat focalitzadora —basada en la *inventio* dels seus pensaments— en l'Emili i en diversos arquetips³² essencialitza i facilita la reflexió sobre la condició humana, alhora que l'apropa en aquest sentit als recursos de la novel·la psicològica (també quant als correlats establerts entre el temps, els espais i els estats anímics). Així, ens permet saber no només els sentiments o les reaccions dels personatges, sinó també els seus judicis, les reflexions sobre fets externs o sobre reflexions existencials, la qual cosa amplifica el ventall perspectivista —sobre fets i estats— que se centra sobretot en l'Emili, en qui aboca el pes de la progressió moral circular que ofereix. Altrament, la focalització interna en la resta de personatges no deixa de ser menys rellevant, perquè és on té major contenció —com es percep en les diferents fases de correcció de l'obra—, probablement per compensar l'alt grau de subjectivitat que suposa la intromissió en la ment del protagonista, en qui combina l'ús de l'estil directe lliure amb la transcripció dels seus pensaments, acompanyant-ho de consideracions generals o valoracions diverses.

L'ús de la narració amb focalització externa resulta dubitatiu i es construeix més segons la utilitat de les tècniques usades —comptades vegades— que no pas del referent conductista, centrat en l'evitació d'intermediaris, per exemple en Dos Passos o Hemingway, cosa que no es produeix en el seu cas, perquè sempre trobem aquest tipus de narració amb algun tipus o altre d'element contextualitzador³³ i, fins i tot, valoratiu posteriorment.

La construcció de la veu incideix no ja en el que ens aporta la intromissió interna en els personatges, sinó en el que ens aporta l'actitud del narrador, un narrador que, malgrat que es presenta sota la forma externa de la tercera persona, per l'actitud que mostra —seguint Todorov, l'actitud és el fonament del punt de vista ofert— vincula la presència d'un relat formalment amb focalització externa amb un de *virtualment* amb focalització o perspectiva interna, sobretot pel tipus d'informació que el narrador sap de les interioritats quotidianes dels seus personatges, només a l'abast d'aquests.³⁴ D'aquesta manera, Amat es permet de jugar a amagar-se rere

32. Fet que l'allunya òbviamment de la literatura testimonial.

33. I parcial des del punt de vista de la construcció perspectivista de la focalització: només se'ns ensenya allò que és «útil» de les cartes, i se'ns comenten les notícies que interessin de la ràdio. Tot segons la utilitat i el missatge que se'n deriva, que sovint va seguit de valoracions que no permeten que el narrador es construeixi un judici o opinió propis.

34. Per tal com no es mostra explícitament, però —seguint la teoria todoroviana— que és implícit, suggerit, surant al llarg de tota la novel·la.

les figures de la narració apuntades i, alhora, desenvolupar altres funcions —seguint Jakobson— al marge de la narrativa.

Aquestes altres funcions serien: la funció d'organització, que ofereix una reflexió metalingüística centrada en la «Nota...»; la funció comunicativa que, de manera involuntària, usa el narrador de *KL Reich* per comunicar-se amb el narratori,³⁵ i, sobretot, la funció ideològica, aquella en què realment es mostren els graus d'intervenció del narrador. En aquest sentit, el narrador amatià fa ús de l'explicació autoritzada, per exemple en la descripció dels diferents sistemes d'extermini massius; fa ús també de les justificacions o judicis respecte de personatges o situacions, per exemple, pel fet de considerar que la capacitat de sofrència d'en Vicent en les condicions en què ho fa resulten una mena de rècord entre patètic i fora natura, o que el paper d'heroi no ve de gust en qualsevol moment, com també acompanyen i reblen les reflexions existencials tant de l'Emili com d'en Francesc; finalment, fa ús també de comentaris entre contextualitzadors i valoratius, de vegades empeltats del distanciament que ofereix l'ús de la ironia, molt en la línia de Paul Steinberg,³⁶ en personatges com ara en Francesc o en Werner, i que evidencien explícitament la presència de l'intermediari: el narrador, convertit en personatge pensant plenament actiu, com quan parla de les «distraccions» que procura Hitler als seus súbdits, enmig d'una sagnia.³⁷

Per tant, la veu construïda aconsegueix tres objectius fonamentals, que fan referència a la seva localització. En primer lloc, la veu és ubíqua tant des del punt de vista dels espais exteriors com dels interiors, de manera simultània. En segon lloc, la veu parteix d'un coneixement previ, coneixement que abasta tant els fets com la valoració que s'ha pogut construir posteriorment —com a narració ulterior que és—, en un acte previ encara a l'*expositio*. Finalment, com a conseqüència de les dues primeres, la veu actua: s'entrellaça dels mons interiors i exteriors i, sense solució de continuïtat ni marques aparents, comenta, suggereix, valora, justifica, pensa, ima-

35. Ja hem vist que només en fa ús dues vegades que no aporten cap reflexió, cap intervenció significativa en la seva relació amb el narratori, la qual cosa fa pensar en una llicència sense major importància que es permet Amat en el seu intent constant de contenció intromissiva.

36. Steinberg, que és el desdoblament en Henry de *Si això és un home*—com Pere Vives ho és de Francesc en *KL Reich*, per cert compartint el mateix espai vital i distanciador—, és l'autor, com hem vist, de *Cròniques d'un altre món*. El to es pot percebre, per exemple, en la descripció de com fer els llits o de la mateixa entrada al seu camp (Buna-Monowitz). Vegeu l'anàlisi que en fa Anissimov a la seva obra, p. 136 o p. 154. Els paral·lelismes resulten evidents, tot i que mentre en el cas d'Amat és un recurs conjuntural, en Steinberg és el to general, que escandalitzava el mateix Levi, company seu, per la capacitat d'assimilació i distanciament que aconseguia sense banalitzar les situacions.

37. En la línia de comentaris entre irònics i estrictament cíncics com dels que pròpiament feien ús les autoritats nazis. Per exemple, a l'entrada dels lavabos hi havia un rètol que resava: «Després d'anar a les letrines, abans de menjar/No oblidis rentar-te les mans». En aquest sentit, sembla haver-hi una certa competició per igualar el grau de cinisme propi dels botxins. Com a mostra palesa n'és el sentit de l'humor de Francesc, Werner, Rubio o del mateix Emili.

gina o es pregunta, de tal manera que acaba d'encaminar el discurs que ha anat construint, sempre amb la voluntat de ser fidel a la seva «veritat íntima» subjectiva i essencialitzadora, aquella que permet incidir en una reflexió global de la condició humana.